

WSTĘP

Przemiany społeczne ostatniej, ale także wcześniejszych dekad spowodowały zmianę w podejściu do przedsiębiorstw społecznych w Polsce. Po pierwsze, myślenie o nich poszerzyło się i nadal poszerza. Przedsiębiorstwo społeczne przestało być głównie synonimem spółdzielni socjalnej. Im szerzej do rozumienia przedsiębiorczości społecznej inkorporowane są założenia społecznej odpowiedzialności i etyki gospodarowania, a także podejścia i praktyki związane z celami zrównoważonego rozwoju ONZ, tym więcej form przedsiębiorczości społecznej jest rozpoznawanych.

Po drugie, pomimo że przedsiębiorczość społeczna jest specyficznym i specyficznym stymulowanym¹ sposobem funkcjonowania podmiotów gospodarujących na rynku, nie omijają jej wielkie przemiany społeczne – od technologicznych i związanych z funkcjonowaniem rynku pracy po społeczne, które w ostatnich latach sprowadzają się do dwóch wielkich haseł: pandemia COVID-19 oraz wojna w Ukrainie.

Po trzecie, po wielu latach „zamrożenia”, dyskusji i sporów na temat tego, czym jest ekonomia społeczna w Polsce, przyjęta została Ustawa z dnia 5 sierpnia 2022 r. o ekonomii społecznej, która silnie rezonuje w kontekście polityk społecznych i praktyki funkcjonowania systemu wsparcia społecznego w Polsce, ale zdaje się, nie wywołała podobnego oddźwięku w biznesie, który – słusznie – staje się coraz ważniejszym stymulatorem rozwoju przedsiębiorczości społecznej w Polsce.

Zaobserwować można również ciągle powstawanie nowych organizacji społecznych, wzrost zainteresowania obywateli ich tworzeniem oraz uczestnictwem w proponowanych przez nie działaniach. Fundacji, stowarzyszeń i nieformalnych grup inicjatywnych jest co prawda więcej, ale dysponują one mniejszymi zasobami finansowymi (Klon/Jawor, 2022), co powoduje konieczność poszukiwania nowych dróg rozwoju dla tych z nich, które chcą na stałe zagościć w trzecim sektorze, ale także pomiędzy różnymi sferami aktywności społeczno-ekonomicznej, w różnego rodzaju partnerstwach.

¹ Przedsiębiorstwa społeczne w Polsce, szczególnie te posiadające ustawowy statut przedsiębiorstwa społecznego, mogą starać się lub niejako „z nadania” otrzymywać różnego rodzaju dotacje publiczne. Kwestia ta i wynikające z niej trudności w konstruowaniu postaw przedsiębiorczych przedsiębiorstw społecznych zostały szerzej omówione w rozdziale 1 i 2 monografii.

Polacy, szczególnie młodzi, stają się także coraz bardziej świadomymi konsumentami, zwracającymi uwagę nie tylko na ekologiczne pochodzenie produktów, ale też na prospołeczny i etyczny kontekst ich powstawania (Kamińska i Krakowiak-Drzewiecka, 2023). Przedsiębiorczość społeczna jest lub przynajmniej powinna być coraz ważniejszym dostarczycielem szeroko dostępnych na rynku produktów i usług.

W niniejszej publikacji przyjęto szeroką definicję przedsiębiorczości społecznej i przedsiębiorstw społecznych. Uwzględnia ona zarówno działania przedsiębiorcze i podmioty rozpoznane w ekonomii społecznej, jak i podmioty przedsiębiorczości społecznej funkcjonujące w większym stopniu w odniesieniu do otwartego rynku – organizacje trzeciego sektora prowadzące działalność gospodarczą oraz podmioty otwartego rynku prowadzące działalność w myśl ustawowych i etycznych założeń przedsiębiorczości społecznej. Takie podejście jest uzasadnione także z punktu widzenia międzynarodowego podejścia do sposobu definiowania przedsiębiorstwa społecznego w badaniach naukowych (Waligóra, 2022a). Każdorazowo, kiedy w książce pojawia się wskazanie na podmioty ekonomii społecznej, chodzi o podmioty gospodarujące wymienione w Ustawie o ekonomii społecznej (zarówno profitowe, jak i nieprofitowe). Każdorazowo, kiedy w książce pojawia się wskazanie na przedsiębiorstwa społeczne, chodzi o zbiór podmiotów gospodarujących, funkcjonujących w myśl zasad ekonomii społecznej, czyli zarówno o podmioty uwzględnione w ustawie, jak i takie, które we współpracy np. z biznesem tworzą nową, względem doświadczeń polskiej gospodarki społecznej, jakość.

Funkcjonowaniu przedsiębiorczości społecznej w Polsce powinna także sprzyjać postępująca digitalizacja/cyfryzacja w dobie gospodarki 4.0², niejako uniezależniająca granice funkcjonowania przedsiębiorstw społecznych od granic kraju, konieczności spotkań twarzą w twarz, finansowania marketingu bezpośredniego czy osobistego składania podpisów. Jednak tak się nie dzieje lub nie dzieje się tak w oczekiwanym stopniu. Różne badania pokazują, że przedsiębiorstwa społeczne, a w szczególności spółdzielnie socjalne, odstają pod względem korzystania z nowoczesnych zasobów i rozwiązań od wolnorynkowych konkurentów. Innowacyjność, zarówno w zakresie zarządzania przedsiębiorstwem społecznym, jak i kształtowania jego produktów i usług, nie jest często spotykana; jest natomiast często

² Czwarta rewolucja przemysłowa – uogólniająca koncepcja odnosząca się do pojęcia rewolucji przemysłowej prowadzącej do przyjęcia modelu wytwarzania zwanego przemysłem 4.0 lub gospodarką 4.0 wskutek wykorzystania sprzężeń zwrotnych pomiędzy automatyzacją, przetwarzaniem i wymianą danych a nowoczesnymi technikami wytwórczymi.

stymulowana zewnętrznie jako rodzaj innowacji, a nie standardu funkcjonowania (Wilk i Żabiński, 2019). W realiach gospodarki 4.0, digitalizacja stała się konieczną inwestycją dla wszystkich jednostek. Dla niektórych podmiotów jest ona warunkiem przetrwania organizacji, a dla innych źródłem możliwości rozwojowych. Kluczowe są przy tym z jednej strony środki finansowe konieczne do zakupu narzędzi cyfrowych, z drugiej zaś zasoby niefinansowe potrzebne do ich wdrożenia i obsługi. Jednak wobec często podkreślanej w badaniach naukowych zależności przedsiębiorstw społecznych od trudno dostępnych zasobów proces ich digitalizacji jest niezwykle trudnym wyzwaniem. W publikacjach naukowych wskazuje się, że digitalizacja wpływa na wiele różnych aspektów funkcjonowania przedsiębiorstw, w tym na ich produktywność, zatrudnienie, sytuację finansową i rentowność (Abou-Foul i in., 2021; Broccardo i in., 2023; Evangelista i in., 2014; Indriastuti i Kartika, 2022).

Niniejsze badanie wypełnia lukę w aktualnej literaturze naukowej poświęconej przedsiębiorczości społecznej, a szerzej finansom przedsiębiorstw społecznych. Według najlepszej wiedzy autorów nie istnieje publikacja, która w tak kompleksowy sposób, jak zostało to ujęte w niniejszej książce, bada związki między stopniem digitalizacji przedsiębiorstwa a jego źródłami finansowania i wielkością przychodów. Dokonując przeglądu dostępnych baz artykułów naukowych i publikacji branżowych, nie doszukano się również wielu badań na temat digitalizacji przedsiębiorstw społecznych. Dlatego i w tym nurcie badań niniejsza publikacja wydaje się unikatowa. Dodatkowym atutem książki jest ujęcie badanych zależności w różnych kluczowych dla gospodarki przedziałach czasu (okresów przed pandemią, w jej trakcie i po jej ustąpieniu) i kontekstach, w tym gospodarki 4.0 i związanego z nią deficytu kompetencji cyfrowych, a także niepewności na rynku pracy.

Głównym celem monografii jest ocena zależności między poziomem digitalizacji a finansowaniem przedsiębiorstw społecznych. Cele szczegółowe obejmują: określenie poziomu digitalizacji przedsiębiorstw społecznych oraz ocenę dywersyfikacji źródeł finansowania przedsiębiorstw i kształtowania się ich przychodów w latach 2019–2021.

Autorzy postawili kilka kluczowych problemów badawczych wyrażonych w postaci poniższych szczegółowych pytań badawczych:

- Jakim uwarunkowaniom ekonomiczno-społecznym podlegają przedsiębiorstwa społeczne w Polsce?
- Jakie są najważniejsze wyzwania przedsiębiorstw społecznych w gospodarce 4.0?

- Jakie innowacyjne instrumenty finansowania przedsiębiorstw społecznych mogą zwiększyć potencjał ekonomiczny polskich przedsiębiorstw społecznych i poziom dywersyfikacji ich źródeł finansowania?
- Jak kształtowały się przychody przedsiębiorstw społecznych w Polsce w latach 2019–2021?
- Jaki jest stopień dywersyfikacji źródeł finansowania przedsiębiorstw społecznych w Polsce?
- Jaki jest stopień digitalizacji przedsiębiorstw społecznych w Polsce?
- Jakie są zależności między stopniem digitalizacji przedsiębiorstw społecznych a wielkością ich przychodów?

Zawarte w publikacji informacje pochodzą zasadniczo z dwóch typów badań: analizy literatury oraz badania ankietowego.

Przegląd literatury naukowej, zastosowane metody i techniki statystyczne, w tym modele regresji porządkowej, analiza korelacji rang Spearmana czy segmentacja z użyciem uogólnionej metody k -średnich, pozwoliły na odpowiedź na powyższe pytania.

Monografia składa się z pięciu części głównych, w których zostały omówione następujące zagadnienia:

W rozdziale 1 pt. *Spółeczne wyzwania przedsiębiorstw społecznych w warunkach gospodarki 4.0* wskazano najważniejsze czynniki determinujące obecną sytuację przedsiębiorstw społecznych w Polsce. Omówiono m.in. znaczenie zjawiska niepewności na rynku pracy, przygotowania do funkcjonowania w warunkach gospodarki 4.0 (wykluczenie cyfrowe vs. cyfrowy nomadyzm), znaczenie robotyzacji przedsiębiorstw społecznych oraz wpływ deficytów kompetencyjnych na funkcjonowanie przedsiębiorstw społecznych.

W rozdziale 2 pt. *Źródła finansowania przedsiębiorstw społecznych* zaprezentowano kluczowe dla działalności przedsiębiorstw społecznych możliwości zasilania kapitałowego. Omówiono i usystematyzowano dostępne w Polsce źródła finansowania przedsiębiorstw społecznych. Na gruncie obecnych w literaturze naukowej poświęconej przedsiębiorstwom społecznym teorii wskazano rolę dywersyfikacji źródeł finansowania oraz zidentyfikowano ich innowacyjne kategorie w kontekście międzynarodowym.

W rozdziale 3 pt. *Finansowanie przedsiębiorstw społecznych w latach 2019–2021* scharakteryzowano badanie. Przeprowadzono analizę wielkości przychodów badanych przedsiębiorstw społecznych w latach 2019–2021 oraz źródeł ich finansowania według kryteriów segmentacyjnych, tj. formy prawnej, roku powstania, głównego obszaru działalności, siedziby oraz liczby zatrudnionych pracowników.

W rozdziale 4 pt. *Digitalizacja przedsiębiorstw społecznych i jej ograniczenia* przedstawiono ranking narzędzi digitalizacji utworzony na podstawie częstości korzystania z nich przez przedsiębiorstwa społeczne. Wskazano, które przedsiębiorstwa wyróżniały się pod względem częstości korzystania z najpopularniejszych narzędzi digitalizacji. Ustalono również strukturę przedsiębiorstw społecznych ze względu na liczbę narzędzi digitalizacji. Przedmiotem analiz zamieszczonych w rozdziale były ponadto bariery digitalizacji. Określona została częstość występowania barier digitalizacji, a następnie przedstawiono strukturę przedsiębiorstw społecznych ze względu na liczbę barier digitalizacji.

W rozdziale 5 pt. *Poziom digitalizacji a finansowanie przedsiębiorstw społecznych* dokonano oceny zależności między digitalizacją a przychodami osiąganymi przez przedsiębiorstwa społeczne, zastosowano analizę korelacji rang Spearmana i modele regresji porządkowej. Ustalono, jakie jest finansowanie przedsiębiorstw społecznych o najniższym i najwyższym poziomie digitalizacji, przeprowadzając segmentację z użyciem uogólnionej metody *k*-średnich, która pozwoliła wyodrębnić trzy segmenty – o niskim, umiarkowanym i wysokim poziomie digitalizacji. Następnie potwierdzono, że między segmentami występują statystycznie istotne różnice w zakresie poziomu osiągniętych przychodów.

W ostatniej części zawarto wnioski z przeprowadzonych badań oraz rekomendacje do dalszych badań.

Monografia powstała we współpracy pracowników naukowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu: prof. Pawła Mikołajczaka z Katedry Pieniądza i Bankowości (Instytut Finansów), dr. Roberta Skikiewicza z Katedry Badań Rynku i Usług (Instytut Marketingu) oraz dr Anny Waligóry z Katedry Socjologii i Etyki Gospodarczej (Instytut Ekonomiczno-Społeczny).

Autorzy dziękują dr Joannie Schmidt z Katedry Edukacji i Rozwoju Kadr (Instytut Ekonomiczno-Społeczny) za ważne i twórcze uczestnictwo w pracach projektowych, których zwieńczeniem jest niniejsza publikacja.

Książka jest efektem badań w ramach projektu sfinansowanego z programu „Regionalna Inicjatywa na rzecz Doskonałości” Ministra Edukacji i Nauki RP, lata 2019–2023, dofinansowanie nr 004/RID/2018/19, zrealizowanego wśród polskich przedsiębiorstw społecznych.

Monografia może być źródłem ważnych informacji dla osób zajmujących kluczowe stanowiska zarządcze w przedsiębiorstwach społecznych i organizacjach non profit. Dostarcza najnowszych informacji na temat współczesnych możliwości pozyskiwania kapitału przez te jednostki, ukazując je na tle dostępności finansowania działalności polskich przedsiębiorstw społecznych i poziomu ich digitalizacji. Publikacja ma także znaczenie dla

menedżerów przedsiębiorstw społecznych. Może być również wykorzystana w celach dydaktycznych przez studentów studiujących nauki społeczne, ze szczególnym uwzględnieniem kierunków ekonomicznych i finansowych. Ponadto monografia wpisuje się w tematykę zrównoważonego rozwoju. Zawarte są w niej wnioski dla decydentów instytucji polityki społecznej, współtworzących system wsparcia rozwoju ekonomii społecznej w Polsce.